

Kruppa Tamás

A PÜSPÖK, A FEJEDELEM ÉS A VAJDA
NAPRÁGHY DEMETER KANCELLÁR ERDÉLYI TEVÉKENYSÉGE
ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT (1598–1602)*

Naprághy Demeter erdélyi püspöki kinevezése II. Rudolf császár által egyfelől egy már évtizedek óta tartó folyamat lezárása volt, másik oldalról viszont teljes joggal állapíthatjuk meg, hogy egy néhány éves futó epizódnak bizonyult az erdélyi fejedelemség másfél évszázados történelmében.

Hosszú folyamat vége, mert Báthory István erdélyi fejedelemmé választása után szinte azonnal nekilátott, hogy az általa eltervezett erdélyi rekatolizáció egyik tartóoszlopának szánt erdélyi püspökséget újraalapítsa. Ennek a tervnek a megvalósítására, amelyről hosszabban írtam, ezért a részleteket most mellőzném, nem került végül életében sor, amelynek két okát véltem felfedezni. Az egyik, hogy nincs püspökség jövedelem, birtokjövedelem nélkül: már pedig ezeket a birtokokat szekuralizálták, ráadásul döntő többségük fiskális, azaz fejedelmi birtokká lett, amelyek fontos részét képezték az államháztartásnak. Erről még egy olyan buzgó katolikus, mint Báthory István sem mondhatott le. A másik probléma személyi természetű volt: Báthory mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a helyreállított egyházi hierarchia élén lehetőleg világi pap, de jezsuita szerzetes semmiképpen, illetve erdélyi születésű, pontosabban erdélyi alattvaló kerüljön. Ebben a két kérdésben tehát nem sikerült megegyeznie a Szentszékkal.

Az erdélyi rendek Báthory István halála után azonnal lépéseket tettek a rekatolizáció összes addig elért eredményének megsemmisítésére: a kiskorú Zsigmond nagykorúsítása és ezzel együtt a teljhatalom átadása fejében legfontosabb feltételül a jezsuita rend kiűzését szabták.¹ A rendeknek, mint láttuk, sikerült rákényszeríteni akarukat a kiskorú Báthory Zsigmondra, aki az 1588. évi medgyesi országgyűlésen teljesítette fő követelésüket cserébe nagykorúvá nyilvánításáért. A pápa válaszul interdiktum alá vette az országot, Erdélyben hivatalosan megszűnt a katolikus hitélet, tilos volt a mise és a többi szentség kiszolgálása.² A Coena Domini kihirdetése persze a gyakorlatban nem járt súlyos következményekkel, mivel a fejedelemség területén alig néhány pap, főleg ferences tartózkodott. V. Sixtus pápa különben is figyelembe vette Báthory Zsigmond nehéz helyzetét, ezért engedélyezte számára, hogy gyóntatót tartson az udvarban.³

* Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, valamint az NKIF K 113251 sz. pályázata támogatásával.

¹ A végzéseket l. EOE IV. 238–240, az ezzel kapcsolatban született gazdag jezsuita dokumentációt l. MAH III. 233–237., 252–253., 262–377., 384–387., az iratok egy részét magyarul VESZÉLY: Egyháztörténelmi Adatok 195–199., Erdély öröksége II. 79–86.

² L. V. Sixtus pápa brevét az ügyben Báthory Zsigmondhoz AAV Armadio XLIV. vol. 29, fol. 177r–179v; MAH III. 485–488., SZILAS: Carrillo 114–115.

³ Uo.

Erdélyben tehát szinte teljesen megszűnt a katolikus hitélet, bár az országban maradt néhány katolikus papot és ferencset az erdélyiek békén hagyták, és többé-kevésbé szabadon működhettek. A jezsuiták egy része a rendek hallgatóságos beleegezése mellett a fejedelem unokatestvére, Báthory Boldizsár védőszárnyai alá húzódott Fogarasba,⁴ a többiek Magyarországra, mint például Leleszi János, Báthory Zsigmond nevelője, vagy a moldvai vajdaságba távoztak.

Ez azonban nem jelentette a rendek végérvényes győzelmét, mivel a fejedelem vallásváltoztatását nem sikerült elérniük. Zsigmond pedig csak az alkalmat várta, hogy változtasson a megyesi végzések után kialakult helyzeten. Ennek a törekvésnek az egyik lenyomata 1591. január 26-án kiadott rendelete, amelyben meghagyta unokafivérének, Báthory Andrásnak, hogy végezzen vizitációt Székelyföldön.⁵ Szilas László könyvében részletesen foglalkozott ezzel az érdekes, még a 19. században Veszely Károly által kiadott forráscsoporttal.⁶

A fejedelmi rendelet azt bizonyítja, hogy a jezsuiták kiűzése után a lengyel király által kiszemelt Báthory András vállalta magára az erdélyi katolicizmus szervezeti megerősítésének és az egyházfegyelem megszilárdításának nehéz feladatát a megmaradt kis létszámú székelyföldi pap és szerzetes között. A fejedelmi hatalom a helyreállítandó püspökség székhelyét, mivel birtokait szekularizálták, a Székelyföldre, Csíksomlyóra, a híres kegyhelyre kívánta helyezni. A püspökség élére jámbor, de mindenekelőtt nagy tudású, ferences szerzetest szándékoztak helyezni. Munkáját hat vagy nyolc Lengyelországból küldött obszerváns testvérnek kellett segítenie, amiből az is következett, hogy magát a püspököt is a lengyel királyságból kívánta a fejedelem behozatni. A bíboros igényt tartott továbbá néhány, a Collegium Germanicumban végzett magyar, illetve német papra is. Az egyházi előljáró az Erdély püspöke titlust viselte volna, hisz, amint az egyik memorandum megjegyzi, a fejedelemségnek csupán egy püspöksége van. A püspök eltartásához szükséges anyagiakat évi háromszáz tallérban állapította meg az emlékirat, a jövedelem a bíboros, illetve a fejedelem adományából származna, amihez idővel a kiűzött jezsuiták birtokainak bevételei is hozzájárultak volna.

Báthory András 1592. április 5-én Gyalu várában kelt rendelete tartalommal is kitöltötte a fejedelmi rendelet által létrehozott szervezeti kereteket: a Székelyföldön létrehozandó esperesi kerület élére Gálffy Pál kozmási lelkészt, esperest, vagyis nem püspököt, állították. Az alapító irat nem vonatkozik az egész Székelyföldre, csak Csík, Gyergyó és Kászon székekre, amelyből az következik, hogy ebben a háromban élt a legtöbb katolikus. Gálffy kötelességei közé tartozott évente két vizitáció, azonkívül dönthetett egyházfegyelmi kérdésekben, de például nem volt joga, csak a bíboros beleegezésével, új papot kinevezni. Arra is vigyáznia kellett,

⁴ MAH III. 542., 590., 578., 596., 600., 631., 643., 871.

⁵ SZILAS: Carrillo 120–121.

⁶ A szövegek eredeti lelőhelyét l. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 65DE, fol. 120rv, 123rv, BAV Ms. Ottob. Lat. vol. 2491/1, 177r–179v, 193rv. Kiadásukat VESZELY: Egyháztörténelmi Adatok 301–306.

nehogy a szerzetesek világi bírói fórumhoz forduljanak, a bíboros tehát megpróbálta őket a lehető legjobban leválasztani a protestáns befolyás alatt álló közigazgatási intézményekről. Ez összhangban volt Báthory István fentebb idézett az erdélyi katolicizmust védő rendeletével. Gálffy és Báthory András között Jósika István későbbi kancellár, András egykori familiárisa és tanuló társa közvetített, neki kellett ügyelnie arra, nehogy a fejedelem a bíboros tudta nélkül birtokokat adományozzon a kérdéses területeken. Az adományozáskor neki kellett ügyelnie arra is, nehogy csorbuljon a fejedelem főkegyúri joga, illetve ha más vallású az adományozott, kötelezze magát, hogy tiszteletben tartja katolikus alattvalói vallását. Jósika képviselte tehát a "világi kardot", a fejedelmi hatalmat és oltalmat a kérdéses területen. Az egyházi hierarchia feje természetesen a gyakran távollévő Báthory András lett volna, aki számára Gyalu várát, a püspökség egykori uradalmát szemelték ki rezidenciául. A vizitáció és a fentebb említett rendelkezések sajnos folytatás nélkül maradtak: nincsenek adataink arra nézve, hogy a székelyföldi es-peresség a gyakorlatban működött volna, de az bizonyos, hogy a székelyföldi ferenceseket az erdélyi rendek nem háborgatták, nem úgy, mint a jezsuitákat, akiket kitiltottak az országból.⁷

Nem tudok arról, hogy az erdélyi püspökség kérdése komolyan megterhelte volna az ifjú és felettébb hitbuzgó Báthory Zsigmond és Róma kapcsolatát: a háború és a fejedelemség belépése sokkal fontosabb kérdésnek tűnt az új pápa, VIII. Kelemen számára, mint a Habsburgok számára, akik magyar királyokként a kegyúri jogra természetesen Erdély esetében is igényt tartottak. Két, még működő, vagy működésbe hozható püspökség jöhetett számításba, az erdélyi Gyalu központtal, valamint a váradi. Ez utóbbi igen problémás volt, a városban élő kb. kétezernyi katolikus vallásgyakorlata nem utolsó sorban a református főkapitányok miatt komoly akadályba ütközött. 1597-ben például egy körmenet alkalmából valaki belelőtt a tömegbe.⁸

Az újabb nagy változás a tizenöt éves háború kitörése után nem sokkal következett be. A törökellenes koalíció, II. Rudolf császár és magyar király, valamint az 1592-ben megválasztott új pápa, VIII. Kelemen mindenáron el akarták érni, hogy a fontos stratégiai helyzetben lévő fejedelemség belépjen a háborúba: ez egyet jelentett a török orientációval való szakítással. A hogyan tovább kérdése belpolitikai válságot robbantott ki. Alapvetően két tábor alakult: az egyik a háborús vagy németes párt, a másik a béke, vagy törökös párt volt.⁹ A két tábor között elkerülhetetlen volt az összecsapás. Végül a háborús pártnak véres események közepeztette sikerült felülkerekednie, a fejedelem a törökös párt prominens képviselőit, köztük Kovacsóczy Farkas kancellárt és unokatestvérét, Báthory Boldizsárt is ki-

⁷ Minderről bőszégesen I. KRUPPA: Kísérletek 39–74.

⁸ L. KRUPPA: Nagyvárad jelentősége 949–951., Uő: Tradíció és propaganda 177.

⁹ Bár az elnevezés félreérthető, ugyanis a törökös pártnak is részt kellett volna vennie a háborúban, csakhogy a Porta oldalán. Tehát igazában véve nem nevezhetjük békepártnak.

végeztette.¹⁰ Ezután elhárultak az akadályok az elől, hogy a fejedelemség a törökellenes koalícióhoz csatlakozzon. A leszámolásnak és a törökellenes koalícióba való belépésnek volt egy a hitélet szempontjából nagyon fontos következménye: az 1595 áprilisi fehérvári országgyűlés ugyanis törvénybe iktatta a katolikus vallás szabad gyakorlását.¹¹

A háború azonban nem a pápa, illetve a császár reményeinek megfelelően alakult. A háborús helyzet természetesen hatást gyakorolt az erdélyi politikára, Báthory Zsigmond magatartására is, aki 1597-ben úgy döntött, hogy lemond a trónjáról. Naprághy Demeter a fejedelemségbe kerülése 1597-ben tehát szoros összefüggésben van a fejedelmi politika megváltozásával. A lemondás természetesen nemcsak az utódlás kérdését – Báthorynak nem volt utóda –, hanem az erdélyi katolicizmus jövőjének kérdését is felvetette. Bizonyára ez volt az oka, hogy több évtizedes halogatás után a fejedelmi akarat elgördítette az akadályt az erdélyi püspökség restaurációja előtt. Báthory a Gömörből származó Naprághyt, miután prágai tárgyalásain egyeztetett a császárral, erdélyi püspökké nevezte ki. A kinevezési okiratot nem ismerjük, hagyományosan május 1-ére keltezzük, de például Fraknói Vilmos a kegyúri jogról írt munkájában egy hónappal korábbi, márciusi adatot közöl, amely szerint tehát már akkor ebben a tisztségben lett volna.¹² Ennek ellentmond Alfonso Visconti erdélyi pápai nuncius egyik 1597. április 10-én kelt levele, amely szerint ide várják az egri prépostot, hogy nyélbe üssék a püspökség ügyét, és hogy a nominációt elküldjék a pápának.¹³ Egy jezsuita forrás szerint viszont a fejedelem 1596 decemberében felállította az erdélyi püspökséget és azt a Magyarországból behívott Naprághyra ruházta. Kiderül még az is, hogy Naprághy tudós férfiú, valamint hogy egykor a jezsuiták tanítványa volt.¹⁴

Meg kell azonban jegyezni, hogy az addig a püspökség kérdésében eléggé konzekvens fejedelmi politika változásának elképzelhető egy másik, a háborúba való belépésnél nem kevésbé hangsúlyosabb másik oka is. Az év elején Zsigmond Prágában tárgyalt a háború folytatásának módozatairól, ennek kapcsán pedig újra szóba hozta már egy évvel korábban meglengetett lemondását az erdélyi trónról. Úgy vélem, hogy az engedékenységre ennek tudható be: mint említettem, Naprághy nem volt erdélyi, nem volt a fejedelem embere, viszont karrierje a császári szolgálatban szépen emelkedett. Fejedelmi kinevezése és császári jóváhagyása tehát inkább a Zsigmond utáni, és a császári kormányzathoz köthető új kurzus része volt, illetve gesztus a lemondó fejedelem részéről.

¹⁰ Az eseményeket l. BETHLEN IV. 77–82

¹¹ EOE III. 472. A közhiedelemmel ellentétben a 4 recepta religio, azaz bevett vallás törvényi szentesítése ekkor, és nem 1568-ban, a tordai országgyűlésen történt meg. L. BALÁZS: Megjegyzések 51–73.

¹² FRAKNÓI: Kegyúri jog 288., 292.

¹³ Erdélyországi pápai követek 285.

¹⁴ A megfogalmazás azonban nem egyértelmű: „... episcopatum albensem fundavit ... eique episcopatum Albensem obtulit.” MAH IV. 235.

A lemondási feltételekről szóló végérvényes szerződés 1597. december 23-án kelt: ez kimondja, hogy mivel Zsigmond felesége, Mária Kriszterna nem kívánt a fejedelemségben maradni, a császár helyette testvérét, Miksa főherceget fogja kormányzóvá (gubernator) kinevezni és Erdélybe küldeni.¹⁵ Az ő útjára végül nem került sor, császári biztosok azonban a következő év tavaszán megfordultak Erdélyben, hogy előkészítsék érkezését. Érdekes egybeesés, vagy talán nem is az, hogy a magyarországi rekatolizációban, valamint ellenreformációban nagy érdemeket szerzett Pethe Márton éppen 1598-ban lett kancellár, éppen akkor, amikor Naprághy nyerte el ugyanezt a tisztséget Erdélyben, valamint ekkor váltotta váradi székében az a Migazzi vagy Mikáczius Miklós, aki ellen éppen Pethéhez hasonló tevékenysége miatt külön cikkelyben emlékeznek majd meg a bécsi békében a Habsburgok ellen felkelt magyar rendek.

Ekkor, vagyis 1598-ban Naprághy már egy éve püspökként tevékenykedett, amiről sajnos igen kevés információval rendelkezünk, levelezése ugyanis nem maradt ránk. Annyi azonban kiderül a forrásokból, hogy a visszakapott egykori püspöki birtokon, Gyalun a humanista műveltségű főpap megpróbált egy kis kört maga köré szervezni. Ennek egyik, pontosabban egyetlen ismert tagja az erdélyi antitrinitárius püspök, Enyedi György egykori tanítványa, Szilvási János volt. Szilvási neofita buzgalomával vitába keveredett egykori mesterével, amelynek lenyomata az *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae*. Naprághynak az erdélyi szellemi élet katolikus kontrolljához nem csak tehetséges munkatársak, mint Szilvási járultak hozzá. 1596-ban, tehát még Erdélybe kerülése előtt Visconti nuncius egy pápai brevét kapott, amely felhatalmazza, hogy hozzá nyilvánosságra az Index legújabb változatát.¹⁶ Sajnos itt is meg kell küzdenünk a források hiányával, de valószínűtlennek tartom, hogy a nuncius ne vette volna igénybe a püspök segítségét ebben az ügyben. Legkézenfekvőbb segítségének a jezsuiták ígértek, ennek ellenére úgy tűnik, hogy nem volt felhőtlen a viszonyuk. A jezsuita források többször felróják neki, hogy bár segítséget ígért a rendnek, ígéretét nem teljesítette. Sőt, egy ízben azzal is meggyanúsítják, hogy Mihály vajdát arra ösztönözte, hogy űzze ki a rendet a fejedelemségből. Ezek a vádak ugyanakkor általánosságokban mozognak, kevés konkrét sérelem olvasható ki belőlük.¹⁷ A kölcsönös ellenérzésnek talán az lehet az oka, hogy a jezsuita rend, a rendtagok negyedik, a pápának tett különleges engedelmességi fogadalma miatt igyekeztek kivonni magukat a világi egyházi szervezet irányítása alól, amelyet a püspökök érthető módon nehezményeztek. Első, nagyszombati betelepülésük kudarcának egyik alapvető oka is ebben rejlett. Elképzelhető, hogy az erdélyi püspökségét tartalommal kitölteni szándékozó, és az eretnekek ellen nemcsak a polémiák terén a harcot felvevő, hanem az

¹⁵ KRUPPA: Miksa kormányzósága 817–845.

¹⁶ KRUPPA: Tradíció és propaganda 178., 185., 271.

¹⁷ MAH IV. 325., 431., 454., a kiűzésre 431.

erőszakos eszközök felvonultatásától (eretnek prédikátorok kiűzése)¹⁸ sem vissza-
riadó Naprághy is ugyanezzel a problémával találta magát szembe.

Mindettől függetlenül 1598-ban Naprághy felfelé ívelő karrierjének egy újabb állomásához ért: Jósika, az egykori mindenható kegyenc kivégzése után kancellárrá választották. Ez már szintén nem a fejedelmi kegy, hanem az uralkodói bizalom jele volt, amely a császári biztosokon keresztül éreztette hatását. A kancellári poszt nem volt életbiztosítás. Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról írott munkájában kitért arra, hogy az önálló fejedelemség ideje alatt több kancellár erőszakos halált halt, lásd Jósikát és elődjét, Kovacsóczy Farkast, többen pedig vagy száműzetésbe kényszerültek, mint néhány évvel később hősünk, vagy kegyvesztetten haltak meg.¹⁹ A kancellár a fejedelmi méltóság után következett, vagyis a császári kormányzat az erdélyi egyházi hierarchia vezetőjében látta a fejedelmi, vagy kormányzói tisztt helyettesét. Naprághy személyében tehát, legalábbis látszólag, összpontosult a lelki és a világi hatalom. A probléma ezzel csupán az volt, hogy sem ő, sem a fejedelemség élére szánt Habsburg Miksa főherceg nem volt erdélyi, más szóval mindketten idegenek voltak. Márpedig az erdélyi rendek éppen úgy, mint általában bárhol a rendi társadalmak, nem kedvelték az idegeneket, mert érthető módon bennük a hatalom rendi kontrolljának gyengítését látták. Ráadásul ez esetben a hatalom két legfontosabb tisztsége egy-egy idegen, ráadásul katolikus kezében lett volna, egy szinte teljesen protestáns országban!

A háború azonban sok mindent felülírt, az 1598. év valósága pedig az 1595-ben kötött Habsburg-Báthory szerződés volt. A szerződés semmilyen rendelkezést nem tartalmazott arra nézve, hogy mi a teendő lemondás esetén, amely tehát három évvel korábban még egyik szerződő félnek sem fordult meg a fejében. Csak arra nézve tartalmazott egy cikkelyt, ha a fejedelem elvesztené a trónját: jobb híján ezt léptették érvénybe, ez pedig az összes Báthory rokon kizárásával a magyar király, jelesül Habsburg Rudolf és családja javára rendelkezett.²⁰

Naprághy tehát a császári biztosok jelenlétében elsőként tette le a hűségesküet Erdély új urára. Utána következtek a rendek. Az eskü nem sokáig maradt érvényben. Mi történt?

Báthory Zsigmond, aki kárpótlásul az oppeln-ratibori hercegséget kapta, valamint évi kegydíjat, megszökött sziléziai birtokáról és titokban hazatért. Ez egy újabb, radikális fordulat volt, beláthatatlan politikai következményekkel. A régi-új fejedelmet tulajdonképpen örömmel fogadták az erdélyiek, és azt várták tőle, hogy cserébe békét köt a törökkel és kivezeti országát a háborúból. A tordai országgyűlés Naprághy kancellárt és Bocskai Istvánt bízta meg, hogy nyélbe üssék az újabb szerződést. Prágában vállvetve próbálták rábeszélni a császárt, hogy ér-

¹⁸ MAH IV. 307.

¹⁹ TRÓCSÁNYI: Központi kormányzat 45., 181–184.

²⁰ A szerződés szövegét magyarul l. BETHLEN IV. 105–111.

vénytelenítse a rá letett hűségesküjüket.²¹ De mindkettejükre rávetült a gyanú árnyéka. A későbbi vizsgálatok, tanúkihallgatások egyértelműen alátámasztották Bocskai szerepét, és többször nyomatékosan hangsúlyozták azt is, hogy a kancellár és Bocskai igen szoros – mondhatni – akcióegységben („...qui mutuum congressum clam habebant, et ibi secreta consilia coquebant.”) lépnek fel.²² Egy később, októberben kelt jelentésében Istvánffy Miklós, az egyik biztos utólag visszatekintve megjegyezte, hogy Naprághy többször is bizalmasan tárgyalt mindenki kizárásával a fejedellel annak országból való távozása előtt, és több fontos pontot kihagyott a lemondási szerződésből, illetve szándékosan összekoszolta a nála lévő példányt. A fejedelmi pecsétet nem adta ki a kezéből, amelynek következtében minden fontos ügyben csak rajta keresztül lehetett dönteni. Istvánffy végső soron önkényes kormányzással vádolja meg.²³ Ennek az lehetett az oka, hogy a fejedelem távoztával és az új fejedelem/kormányzó hatalomra lépése közti interregnumban a legfontosabb közjogi tisztség a kancellári volt, és az erdélyi törvények szerint, ilyenkor a kancellár volt az illetékes. Ezt el is ismeri Istvánffy, csakhogy erre a hatalomra, vagy legalábbis kollegiális formában történő döntéshozatalra a biztosok is igényt tartottak volna.²⁴

Visszatérve a prágai követségre, Naprághynak az ügy érdekében elmondott beszédét két erdélyi történetíró, Szamosközy István és Bethlen Farkas is megőrizte. Az eredeti beadvány – mert nyilván nemcsak szóban mondta el – nem maradt ránk, csak a császár erre adott válasza, amely hitelesíti a történetírói hagyományt. Mindkettőt ismertette Szilágyi Sándor az Erdélyi Országgyűlési Emlékek című monumentális munkájában, aki szerint – mivel a két verzió nem teljesen fedi egymást – Bethlené a hiteles, mivel a császári *resolutio*, válasz ehhez áll közelebb.²⁵ Kétségtelen, hogy Bethlen verziója közelebb áll a császár válaszában foglaltakhoz, ám a két beszédnek van egy közös pontja, amely felveti a kérdést, hogy Szamosközy

²¹ Az eseményekről l. EOE IV. 74., 76., 258–263. A követségről l. még Erdély és a Szentszék I. 179–180.

²² Zsigmond visszatérésnek részletekbe menő beszámolóját, valamint a tanúkihallgatást l. EOE IV. 168., 203–240. A kancellárt illető részek uo. 204., 206., 209–216., 218–219., 221–223. Együttműködésükről l. még BETHLEN V. 48., 73., 109., valamint a következő jegyzetet.

²³ „Cancellarius autem que in conficiendo diplomate cesionis provincie, et omissis ex eo certis magni momenti punctis et clausulis fecit et quomodo illud commaculavit, antea Maiestati caes. perscripsimus: et que alia sibi arrogavit, volendo instar aliorum cancellariorum omnia ipse solus agere, ipse imperare.” EOE IV. 215.

²⁴ Ugyanezt fogalmazta meg Paolo Giorgi raguzai ügynök 1600 áprilisában kelt jelentésében, aki szerint Bocskai azt mondta volna Zsigmondnak, hogy kétszer én segítettem vissza a trónra, harmadszorra fegyverrel és Naprághy segítségével teszem. Mivel Giorgi szoros kapcsolatban állt Mihállyal, egyáltalán nem biztos, hogy ez nem a vajda szándékos dezinformációja lett volna Naprághy ellen, aki nem sokkal később elhagyta a vajdát és a fejedelemséget, és akivel szemben Prágában súlyos, terhelő vádakot fogalmazott. Documente VI. 95. A gyanú később sem múlt el nyomtalanul. Spinelli nuncius 1601. február 21-ei levelében azt írja, hogy az erdélyi zavaros helyzet előidézésével elsősorban Bocskait gyanúsítják, aki a többször leköszönt Báthory Zsigmonddal még mindig tartja a kapcsolatot, és ugyanezzel gyanúsítják Naprághyt is. AAV Fondo Borghese, serie II, vol. 651, fol. 87v. L. még Documente V. 323.

²⁵ EOE IV. 76.

sem teljesen koholt beszédet adott a püspök szájába. Ez a közös pont a későbbi események szempontjából döntő fontosságú, ráadásul általánosan érinti az erdélyi fejedelemség és a magyar király(ság) közjogi viszonyát. Naprághy ugyanis – Zsigmond érdemei, valamint az őt ért sérelmek felsorolása után – mindkét beszédben arra kéri a császárt, hogy tartsa tiszteletben az erdélyiek szabadságjogait, amelyben ugyebár, jóllehet erre valóban csak Szamosközy-féle verzió tesz konkrét utalást, benne foglaltatik a szabad fejedelmválasztás joga.²⁶ Naprághy fentebb érintett szerepét nézve Zsigmond visszatérésében és újbóli berendezkedésében, lehet, hogy nem véletlen, hogy a szövegek közös pontja éppen a szabadság, a jogok követelése. Bár meg kell jegyeznünk, mindkét történetíró protestáns volt, nekik tehát retorikai szempontból nagyon is jól jött, hogy ennek követelését éppen egy katolikus püspök szájába adják! Különösen, hogy – mint látni fogjuk – a szentszéki diplomácia is egy hazai jelölt trónra segítésében volt érdekelt. Szamosközy a Bocskai felkelés környékén vetette papírra munkáját, tehát valószínűleg a nem sokkal korábban történtek kissé tendenciózus beállításban kerültek bele a szövegbe. A szabad fejedelmválasztás, és a Rudolf részéről az ország törvényeire letett eskü, illetve a Habsburg-Báthory szerződés, amely dinasztikus alapon, tehát a rendek eme legfontosabb jogának figyelmen kívül hagyásával kötött meg, azonban teljes mértékben ellent mondtak egymásnak. Ezt Naprághy is nyilván érzékelte, de neki nemcsak a császárhoz, hanem Báthoryhoz is lojálisnak kellett lennie, hisz Zsigmond élvezte Róma bizalmát. És ehhez jöttek még az erdélyi rendek...

A másik kemény dió – mint később látni fogjuk – a vallás kérdése volt, amelynek ügyét a rendek mindenképpen tisztázni akarták. Ne feledjük, hogy a négy recepta religio törvényi rögzítésére a közhiedelemmel ellentétben csak 1595-ben került sor kifejezett fejedelmi akaratra.²⁷ Ezzel a kancellárnak tökéletesen tisztában kellett lennie, mint ahogy azzal is, hogy Báthoryt Prágától eltérően még egyáltalán nem írták le Rómában és továbbra is számoltak vele. A Bocskai-Naprághy-féle követség mindenestre különös párosítás volt, amely kifejezte ennek a helyzetnek a fonákságát, sőt abszurditását. Naprághy, amint fentebb utaltam rá, minden szempontból az új császári kurzust képviselte. Bocskai, Báthory Zsigmond nagybátyja a háborús párt feje, aki ugyan közvetve, de döntő szerepet játszott abban, hogy a Habsburgok nyerjék el az erdélyi trónt, buzgó kálvinista volt, aki soha nem csinált titkot abból, hogy mit gondol az erdélyi katolicizmusról.

A nunciatúra élén szintén 1598-ban történt változás: ekkor váltotta fel az 1592 óta rezideáló Cesare Specianót az említett Spinelli. Az új nuncius természetesen azonnal értesítette Rómát a fejleményekről. Az ő figyelmét nem elsősorban Naprághy, hanem Bocskai keltette fel. Érezhetően elismeréssel írt róla, aggasztotta

²⁶ BETHLEN V. 99–100. „Ad extremum precari, ut si Sigismundus principatu Transylvaniae abiret, pateatur caesar pro sua benignitate libera electione populum frui, in locumque Sigismundi e popularibus proceribus, quem vellent, creare, propitio Caesaris consensu accedente.” Szamosközy II. 202–204.

²⁷ BALÁZS: Megjegyzések 51–73.

azonban buzgó kálvinizmusa.²⁸ Ugyanakkor Rómában tisztában voltak azzal, hogy a háborúba való belépés neki köszönhető, és hogy már csak a rokonság okán is, a bihari nagyúr Zsigmond hűséges híve. Már akkor sejteni lehetett, hogy benne van a keze hazajövetelében, amelyet a már említett tanúkihallgatás alá is támasztott.²⁹ A különös követség dolgavégezetlenül indult haza: ahogyan előre várható volt, a császár hallani sem akart sem arról, hogy akár Bocskai, akár Naprághy, illetve az erdélyi rendek neki letett hűségesküjét érvénytelenítse. De a java még hátra volt: Nagyszombatból nem engedték tovább őket, közben ugyanis befutott az újabb erdélyi fordulat híre. Az augusztusban visszatérő régi/új fejedelem meggondolta magát, és átadta a trónt unokatestvérének, Báthory Andrásnak.³⁰ A hír mindenkit váratlanul ért és megdöbbsentett: az új fejedelem természetesen szintén a császári elismerést és a sokat emlegetett hűségeskü érvénytelenítését próbálta elérni. A két követet azért tartották vissza, hogy a császári kormányzat megbízottjával, az egykori sztambuli követtel, Bartholomäus Pezzennel áttekintsék a helyzetet, és egyeztessenek a további lépésekről. Pezzen még ebben az évben szintén megfordult a fejedelemségben és tárgyalt Mihály havasalföldi vajdával. Ez abból a szempontból lényeges mozzanat, hogy tudjuk, a császár fogadta ugyan a Báthory András által az udvarba küldött követet, de soha nem gondolta komolyan, hogy a bíborost meghagyja a trónon és titokban felvette a kapcsolatot Mihállyal egy katonai intervenció, András trónjának megdöntése ügyében. Nem találtam arra konkrét adatot, hogy Pezzen mindezt megtárgyalta volna Bocskaival és Naprághyval, de egészen bizonyos, hogy ez szóba került. Erre utal közvetve a császár a Pezzennel való tárgyalásokkal kapcsolatban a követeknek írott levele, amelyben miután figyelmeztette őket hűségesküjükre, a püspöknek felhatalmazást adott arra, hogy mindenben a belátása szerint járjon el, Bocskainak pedig szintén támogatást és oltalmat ígért. Valamint ismerjük Báthory András Spinelli nunciushoz írt májusi levelét, amelyben kifejezetten Pezzenre hivatkozva panaszkolt el, hogy a császár fegyverrel akarja elmozdítani a fejedelemség éléről.³¹

Bocskainak sok veszténivalója volt, hiszen benne volt a keze Báthory Boldizsár kivégzésében, valamint testvérei nótáztatásában. Naprághy vállalt ilyen teher nem nyomta, de ha belegondolunk abba, hogy ő kapta a birtokaitól megfosztott Báthory András gyalui rezidenciáját, ráadásul mindketten határozott császárpárti, tehát törökellenes politikát követtek, amely nem volt elmondható a határozott lengyel hátszéllel rendelkező, és az addigi külpolitikai vonalvezetést felülvizsgáló új fejedelemről, akkor elmondhatjuk, hogy a konfliktus a püspök oldaláról is kódolva volt.

²⁸ L. AMBRÓ: Malaspina nuncius 264–265, és a 22. jegyzetet.

²⁹ EOE IV. 225–240. Szamosközy tényként közli, hogy a visszahívásban aktív szerepet játszott Naprághy is. Szamosközy IV. 80.

³⁰ Az eseményekről és András fejedelemségéről l. HORN: Báthory András 208–236.

³¹ EOE IV. 77., az iratokat uo. 287–290.

Mivel Naprághy Bocskaitól eltérően nem egyszerű tanácsúr volt, hanem Erdély püspöke és kancellárja, a helyzete jóval bonyolultabb volt követtársánál: az imént mondottakon túl ugyanis neki, aki a püspöki megerősítését³² értelemszerűen Rómától várta, tekintettel kellett még lennie a szentszéki elképzelésekre is. Talán nem ezt várnánk, de Róma egyáltalán nem osztotta a császári udvar elképzeléseit a bíboros jövőjét illetően. A pápai diplomácia érzékelve azt a rendkívül bonyolult helyzetet, amelyben egyrészt a fejedelemség volt, másrészt az új fejedelem találta magát, megpróbálta elérni Prágában, hogy hagyják Andrást a trónon, és adják hozzá Mária Krisztiánát. Ezáltal megmenthető lett volna a Habsburg-Báthory szerződés, az erdélyiek kaptak volna egy hazai uralkodót. A fejedelemségekkel kapcsolatos lengyel aspirációkat korlátok közé lehetett volna szorítani, miközben a lengyel politikát irányító, közismerten Habsburg gyűlölő Zamoyski kancellár ellenséges hozzáállása is tompult volna. Valamint ezzel a fejedelemség bent marad az oszmánellenes koalícióban és végül, de nem utolsósorban megmarad a garancia az erdélyi rekatolizáció eredményeinek megőrzésére, sőt óvatos továbbfejlesztésre is.³³ Spinelli nuncius tehát mindent elkövetett, hogy az udvar elfogadja ezt a verziót, ám nem kerülte el a figyelmét, hogy nem teljesen őszinték vele: bizonyosat nem tudott, de sejtette, hogy Mihály vajda már az intervencióra készülődik.³⁴ Nyilván ez játszotta a főszerepet abban, hogy Spinelli erőfeszítéseivel egy időben Rómában döntöttek az 1592 óta, tehát a gyakorlattól eltérően már igen régóta Lengyelországban tevékenykedő Germanico Malaspina nuncius erdélyi missziójáról, aki néhány hónappal később még a sellenberki csatátéren is kísérletet tett a vérontás megakadályozására.³⁵

Így álltak tehát a dolgok, amikor Bocskai és Naprághy visszatért Erdélybe. Letették a hűségesküt, ha utána számolunk, egy éven belül az volt már a harmadik, majd újra Prágába küldték őket. Jóllehet követi instrukciójuk nem maradt ránk, a fejedelmi tanács ülésének egyik végzése arra utal, hogy követségük hivatalos és nem magánjellegű volt. András fentebb idézett levele egyértelmű bizonyíték, hogy küldetésük a császári csapatok támadásának megakadályozása volt, éppen az tehát, amit a pápai diplomácia is megpróbált minden eszközzel elhárítani. Prágában találkoztak Spinellivel, aki azt írta, hogy mindketten magánügyben jöttek.³⁶

³² L. Cinzio Aldobrandininek írott 1597. szeptember 20. és 1598. október 20-ai leveleit. Erdély és a Szentszék I. 166–167, AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 120. Fasc. A, fol. 224r, 229v.

³³ Ehhez l. például a nuncius 1599. március 22-ei levelét, amikor még nem ért el András jelölésének híre Prágába. Spinelli tehát Pietro Aldobrandini bíborosnepsnek beszámolt a Coraduzzi császári tanácsossal folytatott beszélgetéséről, akinek megmondta, hogy a pápa azt akarja, hogy a provinciát inkább hagyják Zsigmond kezében. Később Coraduzzinak és Trautschonnak is azt mondta, hogy így még mindig olcsóbb megtartani keresztény kézben, bár tudja jól, hogy a fejedelem inconstans és inprudens. Az elmúlt évek jól végződött vállalkozásai inkább Visconti nuncius bölcsességének és tanácsainak köszönhetők. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 87C, fol. 46rv.

³⁴ AMBRÓ: Malaspina nuncius 268–269., KRUPPA: Báthory válása 106–112., Uő: Miksa kormányzósága.

³⁵ Malaspina erdélyi missziójáról l. AMBRÓ: Malaspina nuncius 259–296.

³⁶ AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 67B, fol. 68rv.

Ez, mint láttuk, nem felelt meg a valóságnak, lehet, hogy neki ezt mondták, de a nuncius talán itt arra akart utalni, hogy prágai útjuk alkalmával mindketten megpróbálták a jövőjüket biztosítani. Naprághy még mindig erdélyi püspökségének megerősítésén dolgozott, Bocskai pedig birtokai és személyes biztonsága érdekében tárgyalt. Ő nem tért vissza Erdélybe. Helyesen tette, mivel a fejedelem nem emiatt, hanem testvéreinek kivégzése miatt, mint fő felbujtót törvény elé idéztette.

Naprághy Bocskaival ellentétben visszatért a fejedelemségbe, azonban visszahúzódott gyalui birtokaira és került a nyilvános helyen való mutatkozást.³⁷ A fejedelemségbe különböző utakon egyre több hír érkezett Mihály készülő támadásáról: András azonban nem hitt ezeknek, ő a Felső-Magyarországról érkező fenyegetést akarta elhárítani. A sellenberki csatában csapatai vereséget szenvedtek, őt pedig menekülés közben megölték a székelyek.

A vajda ezután bevonult Gyulafehérvárra: jóllehet őt sohasem választották meg fejedelemnek, csak helytartónak, hisz a trón nem rá, hanem 1598 óta Miksa főhercegre várt, a rendeknek mégis rá is le kellett tenniük az esküt, immár negyedszer. Naprághy státusa a győztes sellenberki csata után nem változott. Ahogyan Báthory András, Mihály, aki tehát a román történetírás állításaival ellentétben nem volt soha sem Erdély vajdája, sem fejedelme, hanem helytartó volt a katonai kormányzó, Basta generális mellett, meghagyta kancellári tisztségében. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy a püspök a császári jelenléte szimbolizálta. Talán Mihály ezért nem is bízott meg benne és igyekezett ürügyet találni, hogy eltávolíthassa. Ő ugyanis a Zsigmond által elkezdett, András által folytatott török politikát akarta befejezni, amely a régi politikai vonalvezetéshez való visszatérést jelentette volna, valamint Erdély fejedelmévé akarta kikiáltatni magát. Mindkét célja homlokegyenest ellenkezett azzal, amit a császári udvar várt tőle. Nem véletlen tehát, hogy a kancellár sem bízott benne. Ennek egyik beszédes megnyilatkozása volt az 1600-ban a fejedelemségbe küldött császári biztosok, Székely és Ungnad egyik jelentése, amely szerint a vajda egyszer megragadta a püspök nyakában lógó keresztet azzal a megjegyzéssel, hogy aki a keresztet hordja, hűnek kell lennie a császárhoz és hozzá. Ez a gesztus mindennél ékebben világít rá a helyzet fonák-ságára. A politikai helyzet és persze a császár akarata azonban egymás mellett jelölte ki a helyüket. Naprághy mindenesetre megpróbált lojális lenni Báthory Zsigmond, András, illetve a császár után újabb urához is. Az említett császári biztosok ennek érdekes és beszédes tanújelét adják, amikor leírják, hogy a vajda nyilvános

³⁷ Ez már a kevésbé bennfentes kortársaknak is feltűnt: „Náprági mondotta: énnekem ott Erdélyben ecclesiám vagyon, azt el nem hagyhatom; de ezt mivelem: az cardinált nem uralom, hanemha megengedi házában laknom; tanácsában nem megyek; semmi dolgomat véle nem közlöm; felséggel nem beszélek az míg valamint ez dolgot el nem végezi. Erre Náprági is megesküött, és meg is állotta, mert cardinállal semmi tanácsát nem közlöttem, és Mihály bejövetelekor is volt tartóztatásban Fejérváratt, gyanakodván az cardinál, hogy Náprági által is volt volna az Mihály vajda cselekedeti.” Szamosközy IV. 90.

kihallgatásán a kancellár teátrális szavakkal ecsetelte a Báthoryak hűtlenségét az erdélyi tanácsurak jelenlétében, akik belesápadtak a hallottakba, de csendben kellett maradniuk. A biztosok meg is jegyezték, hogy nem tudják, a kancellár vajon saját véleményét tolmácsolja-e?³⁸

Ez az intermezzo érdekes módon egészíti ki és árnyalja az erdélyi történetírói hagyományban rögzült, finoman szólva nem hízelgő képet Naprághyról. Szamosközynél a következőt olvashatjuk erről: „Sokszor volt szándéka Mihály vajdának, hogy Erdélyből az nemességet kigyomlálja, csak oláhot és ráczot hagyjon benne... Ez levágatást tanácslá Naprági Demeter és amaz bolgár püspök Demeter... Mikor bejött és legelső gyűlést indicalt az vajda, akkor volt első szándéka, hogy levágassa az nemességet, conspiralt Naprághy Demeterrel, ilyen okot találtak benne: látod ugymond, hogy ezek contrariae religionis, ki arianus, ki lutheranus, ki kalvinista köztök, vágasd le őket. Im az pápa követi Malaspina Germanicus itt vagyon, kölcs azt, hogy az religióért vágattad le, ezzel az pápa követét is melléd vonszod – mert félt azon az vajda, hogy az pápa követi accusalni fogja az császárnál és az pápánál. Oda hivata az pápa követit Mihály és az dissuadealta sokképen, mert látta Malaspina, hogy nem az religióért cselekedé azt az caedest, hanem csak az nemes emberek marhájáért és jószágokért... Malaspina ilyen választ tött neki, hogy azt semmiképpen ne cselekedje, mert ha azt miveli, az császárnak és az egész keresztyénségnek odionyjába incurral, hogy semmiképpen meg nem maradhat az keresztyénség előtt, mert vindicalni fogják ez dolgát annakutána. Naprághyt oztán hozzáhivatta Malaspina és megfenyegette és megfedette, te, ugymond, azt nem kellett volna cselekedned, mert te ecclesiastica persona lévén, ilyen dologba nem kellett volna magadot ingeralnod, azért menten menj hozzá. Minden igyekezettel retraháld az praepositumtól ...”³⁹

Szamosközy kálvinista volt, történetírói munkájának kiadásáról Bocskai intézkedett a végrendeletében, tehát úgy vélhetnénk, hogy ezeket a súlyos megállapításokat a nem minden politikai felhang nélküli felekezeti elfogultság mondatta vele. A valóság azonban nem ilyen egyszerű: a már idézett császári biztosoktól tudjuk, hogy Naprághy féltette az életét.⁴⁰ Mondhatnánk erre, hogy ezt a vajda kegyetlen módszerei gerjesztették: csakhogy 1600-ban a Magyarországra küldendő eredeti követség egyik tagját, Kornis Gáspárt, aki a császár tántoríthatatlan híve volt, kivégeztette. Nem csoda, ha a meghíúsult követség másik tagja, Naprághy 1600 nyarán valósággal megszökött az országból. Egyedül a követség harmadik tagja Bornemissza Boldizsár maradt a helyén, Erdélyben, feje pedig a nyakán.

³⁸ SZÁDECZKY: Mihály vajda 142., 486–487.

³⁹ Szamosközy IV. 101., 110. Úgy tűnik, hogy ezt a vádat éppen Szamosközy nyomán átvette az erdélyi történetírói hagyomány. L. BETHLEN V. 208.

⁴⁰ Ennek jellemző lenyomata Spinelli 1600. szeptember 11-ei jelentése, amelyben Naprághy információira hivatkozva számolt be az erdélyi eseményekről és Mihály vajda hihetetlen kegyetlenségéről. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 87D, fol. 299r.

A kancellár tehát 1600 nyarán joggal érezhette, hogy megritkult körülötte a levegő, és hároméves erdélyi tartózkodására pontot kell tennie. Nem mondhatnánk, hogy biztos hely várta: adataink vannak arról, egyrészt saját levele, másrészt egy feljegyzés, amely arról tanúskodik, hogy kancellárságától és püspökségétől megválva igen nehéz anyagi helyzetbe került, amely miatt az császári udvarnak kellett a segítségére sietnie.⁴¹ Mindezek tetejébe az 1601-es év elején, az erdélyi politikai helyzet egy újabb fordulatot vett. Az erdélyi rendek érezve a császári hatalom szorításának enyhülését, amelyet Mihály távolléte, valamint a Basta jelentette katonai jelenlét gyengülése jelentett igen merész, császári szempontból arcátlan követelésekkel léptek fel a prágai udvarban. Az általuk küldött követség Miksa főherceg elfogadásáért cserébe gyakorlatilag az erdélyi törvények olyan messzemenő figyelembevételét követelte, amely a Habsburg kormányzó személyét formálissá tette volna.

A mi szempontunkból azonban nem ez, hanem a fejedelemség egykori kancellárjának és püspökének személyét érintő vádak az érdekesek. Naprághynak a szabad vallásgyakorlat megsértését hányták a szemére, egyébként nem teljesen alaptalanul, illetve, mint a fenti idézet mutatja, Mihály vajda tettestársaként annak kegyetlen módszereihez, amelyek főleg az erdélyi nemességet sújtották, illetve zsarnoki hatalomgyakorlásához történő asszisztálásával vádolták. De nem pusztán ennyi történt: az 1601. év elején Kolozsváron megtartott országgyűlés egy külön cikkelyben foglalkozott a személyével: „Mivelhogý penig az gyalúi püspöknek Napragy Demeternek is ez országban léte nagy romlására volt ez országnak, ugymint ki ezelőtt is Báthory András fejedelmünknek itt létében minden ez országban való dolgot oda fel megírt római császárnak, azután Mihály vajda idejében az mi kegyelmes urunk Sigmond fejedelemnek donatióit Mihály vajdával semmivé tette, minden tehetségével azon volt, az nemességre és az országbeliekre minemű nyomorúságot hozhatna, az recepta religiókon valókat főképpen az kolosváriakat háborgatta, noha szegényeknek az vérszomjuhozó Mihály vajda miatt életek is nehezen maradt meg, mindezekért és több ehez való okokért tetszett, hogy ez országtól teljességgel immunis legyen, de jószágot itt ne birhasson, hanem minden jószága confiscáltassék. Sőt ezután is soha efféle püspök ide ne szállhasson, se püspöksége ne observáltassék. Mely két dologról ugymint Bocskay Istvánról és Napragy Demeterről ő felségét is az mi kegyelmes urunkat meg akarják találni.”⁴²

Az idézett szépen mutatja, hogy a nemesség kiirtásával kapcsolatos és a történetírói hagyomány által rögzített vádak alapja az a császári politika, amely Zsigmond lemondásától, 1598-tól kezdve az erdélyi fejedelemség inkorporálását célozta a Habsburg dominiumba. Nem Naprághytól származnak például azok a

⁴¹ Nehézségeiről, illetve ezzel összefüggésben megerősítéséről az erdélyi püspöki székben I. Prágából kelt levelét 1601. április 10-én. Documente VI. 350–351. Ez utóbbiról I. még AAV Fondo Borghese III, vol. 67B, fol. 112rv, 386r.

⁴² EOE IV. 587–588.

listák, amelyek a hűtlenné vált erdélyi urakról, illetve birtokaikról készültek.⁴³ Nem tőle származnak azok a javaslatok sem, hanem például Istvánffy Miklóstól, amely például a bűnösnek tartott Kolozsvár élére katonai kormányzó (capitaneus) kijelölését javasolta, miközben ettől eltekintett a hűségesnek bizonyuló szász városok esetében, igaz, azzal a megszorítással, hogy a császárnak a tartomány lakóinak meggyerése érdekében finom kézzel, amnesztiát gyakorolva kell eljárnia.⁴⁴ De a vallási rendbetételt, értsd ezen az arianusok és a kálvinisták elleni fellépést javasoló első tervezetek sem az ő keze alól, hanem a jezsuita rend berkeiből kerültek elő.⁴⁵ Másrészt kétségtelen, hogy a fentebbi elemeket mind tartalmazza a püspök által írt, 1602-re datálható régóta ismert feljegyzés, amelyet a császárnak nyújtott be a lázongó provincia megrendszabályozása tárgyában.⁴⁶

A három emlékirat lényegét a következőkben foglalhatjuk össze: Basta mellé a pápa adjon papokat. A katolikus hit érdekében harcoló katonák kapjanak egyszeri teljes bűnbocsánatot. A pápának brévében kellene kifejezni háláját, további lépésekre buzdítva a császárt, Bastát, valamint az erdélyi (katolikus) nemességet, egy másikban pedig a magyarországi püspököket, valamint Erdély választott püspökét kellene megszólítani.⁴⁷

A másik emlékirat bővebben taglalja a teendőket. Ebben azt olvashatjuk, hogy mivel Erdély a császár fennhatósága alá került, megteremtődött az alkalom a katolicizmus helyreállítására, amelynek egyik első lépése az lenne, hogy Naprághy Demetert erősítsék meg a püspöki szék birtokában. A tartományt átjáró négy eretnecség közül háromnak a híveit el kell távolítani (a lutheránusokat ugyanis kivették) és mindenütt lehetővé kell tenni a katolikus hit gyakorlását, amelyhez elengedhetetlen a templomok és kolostorok visszaszolgáltatása. A várost irányító tanácsok tagságának legalább a fele katolikus legyen, a bírók is legalább minden második évben legyenek katolikusok. A papképzés előmozdítására újra folyósítani kell a kolozsvári pápai szeminárium számára az évi ezer forintot. Itt arra a gyakorlatra célzott, amelyet annak idején Báthory István alakított ki a Szentszékkal. A háború miatt késve érkezett kérés ellenére a jubileumi év alkalmából búcsút kell engedélyezni Magyarországon és Erdélyben.

A harmadik irat 10 pontba sorolva az alábbi teendőket tartja szükségesnek: vissza kell állítani a püspökséget javaival együtt, Gyulafehérvárra vissza kell helyezni a katolikus papokat. A városok élére katolikus császári megbízottat kell állítani. Kolozsváron, az erdélyi antitrinitarizmus központjában a városi tanács tagságának

⁴³ EOE IV. 450–452., 455–458.

⁴⁴ „Claudiopolitani imprimis multa contra Maiestatem caesaream deliquerunt.” EOE IV. 456.

⁴⁵ Rövid ismertetésüket l. KRUPPA: A katolikus megújulás 233–234.

⁴⁶ EOE V. 164., 172–174.

⁴⁷ Aldobrandini bíboros valóban küldött két levelet az ügyben Rudolf császárnak a brévék mellé, amelyekből az egyik Erdély katolizálására biztatja, a másik pedig Naprághy Demeter megerősítését javasolja erdélyi püspökként. A brévék nem maradtak ránk, ezek tartalmáról is csak Aldobrandini leveleiből értesülünk, Jezsuita Okmánytár I/1. 152.

felét a katolikusok közül kell kiválasztani. A hivatalokat a katolikusoknak adják. A kolozsvári pápai szemináriumot vissza kell állítani, a kórházak felügyeletét a katolikusokra kell bízni. Az erdélyi városokban a kolostorok és a templomok visszavételével el kell érni, hogy mindenütt legalább egy katolikus templom legyen. Az iskolamesterek természetesen ugyanebből a felekezetből kerüljenek ki, a szászok két központjának egyikében, Szebenben vagy Brassóban katolikus kollégiumot kell létrehozni. A 10. pontban a székelyföldi esperesség élére az 1592-ben kinevezett, de később a rossz életű székely papok által elűzött Gálffy Pált kell visszaállítani a helyére. A javaslatokról olvasva, amelyek több pontban egészen irreálisnak tűnnek, lehetetlen megállapítani, hogy ezekből az elemekből mennyit vett át az említett egyéb szerzőktől, és mennyit diktáltak Naprághy indulatai, elkeseredettsége.

Mindenesetre nemcsak kemény tervezetek írásával reagált az őt ért támadásokra, hanem egy apológiával is, amelynek szövegét korábban kiadtam,⁴⁸ ezért most ennek részletekbe menő tárgyalásától eltekintek, és csupán annyit jegyeznek meg, – nem foglalkozva itt az erdélyi nemesség kiirtását illető vádak valóságtartalmával – hogy az őt minden irányból, az erdélyiek, a jezsuiták, Báthory András és Zsigmond, valamint Mihály vajda részéről ért támadások gyökere császárhűsége volt. Helyzete paradox voltára világít rá ugyanakkor, hogy, mint fentebb láttuk, a császári biztosok viszont azzal gyanúsították meg, hogy összejátszik az erdélyiekkel a császár ellen.

Alfonso Carrillo jezsuitának, Zsigmond egykori gyóntatójának és diplomatájának van egy 1612-ből származó, eddig semmilyen figyelmet nem keltő visszaemlékezése, amelyet akkor vetett papírra, amikor hátrahagyva Magyarországot, sőt a Habsburg birodalom területét is, már szülőföldjén, Spanyolországban tartózkodott. Ebben olvasható egy érdekes mondat, amely véleményem szerint az egyik nyitja Naprághy magatartásának, illetve az ő általa képviselt politikai vonalvezetésnek. Carrillo tehát levele ezen helyén azt írja, hogy a fejedelem először Naprághyt jelölte püspöknek, aki azonban a császár vazallusa volt, hűségeskü kötelezte, de mivel ez alól nem akarták feloldani, ezért a fejedelem inkább őt, Carrillót szerette volna a püspöki székbe, de ő elhárította a felkérést, pedig két nuncius is győzködte.⁴⁹ Ő azt javasolta, hogy a császár minél hamarabb oldja fel a püspököt hűségesküje alól. Erről a tanácsáról, fejezi be, a püspök nem tudott.⁵⁰ A kulisszák mögé az erdélyiek sem láttak be, azt viszont tudták, hogy az erdélyi püspöki hierarchia

⁴⁸ KRUPPA: Náprági apológiája 105–118.

⁴⁹ Erre utalhatott Speciano 1597. január 6-ai jelentésében bosszantó ügyként aposztrofálva. AAV Fondo Borghese, serie III, vol. 109BC, fol. 12r.

⁵⁰ „... erat vasallus, iuramento fidelitatis adstrictus, quod a Caesare inviaretur, non absolveretur. Noluit Serenissimus alterum in eius locum episcopum instituere, qua occasione serio suscepta cogitatio de episcopatu patri differendo, quem ad hunc simul urgebant acceptandum duo pontifice legati... dixerit (t.i. Carrillo) quamprimum per caesarem absolvi a iuramento fidelitatis reverendissimum Napragium, qui huius consilii fuerit inscius.” Carrillo II. 398. Amint láttuk, az események az erdélyi helyzetet ekkorra már jól kiismerő Carrillo hűségesküvel kapcsolatos aggodalmát igazolták.

helyreállításának egyik éppen Báthory részről szabott feltétele az volt, hogy az illető erdélyi alattvaló legyen. A püspök-kancellár személye tehát, éppen úgy, mint Basta generálisé a császári, értsd idegen hatalmat szimbolizálta, amely az oszmán vazallitástól eltérően a fejedelemség 150 éves története folyamán sohasem volt népszerű és elfogadott. Ez véleményem szerint nemcsak a folyton változó erdélyi politikai konstelláció egyik alapvető okára világít rá, hanem megmagyarázza azokat a nehézségeket is, amelyek Naprághy előtt tornyosultak, és amelyeket végül is képtelen volt megoldani: de kétlem, hogy ez bárki másnak sikerült volna.

FORRÁSOK

- AAV = Archivio Apostolico Vaticano
 Armadio XLIV. vol. 29.
 Fondo Borghese, serie
 I. vol. 651
 III. vol. 69DE, 67B, 87C, 87D, 109BC, 120.
 BAV = Biblioteca Apostolica Vaticana
 Ms. Ottob. Lat. vol. 2491/1.

SZAKIRODALOM

- AMBRÓ: Malaspina nuncius = AMBRÓ BÉLA: Malaspina pápai nuncius működése. Katholikus Szemle 1. (1887) 253–290.
- BALÁZS: Megjegyzések = BALÁZS MIHÁLY: „A hit... hallásból lészön.” Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. FODOR PÁL – PÁLFFY GÉZA – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY. Budapest, 2002. 51–73.
- BETHLEN IV. = BETHLEN FARKAS: Erdély története IV. Szerk. JANKOVICS József. Budapest, 2006.
- BETHLEN V. = BETHLEN FARKAS: Erdély története V. Szerk. JANKOVICS József. Budapest, 2010.
- Documente VI. = Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanesti VI. (1600–1601). Red. ANDREI VERESS. Bucuresti, 1933.
- Carrillo II. = Carrillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai (1591–1618). II. Kiad. VERESS ENDRE. Budapest, 1935.
- EOE IV. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1878.
- EOE V. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Budapest, 1879.
- Erdély öröksége = Erdély öröksége: erdélyi emlékirók Erdélyről. II. Sárkányfogak 1572–1602. Bev. RAVASZ László, szerk. MAKKAJ László, közrem. Cs. SZABÓ LÁSZLÓ. Budapest, 1941 (reprint 1993).
- Erdélyországi pápai követek = Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600). Gyűjt. VERESS ENDRE. (Monumenta Vaticana Hungariae II/3.) Budapest, 1909.
- FRAKNÓI: Kegyúri jog = FRAKNÓI VILMOS: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895.
- HORN: Báthory András = HORN ILDIKÓ: Báthory András. Budapest, 2002.

- KRUPPA: A katolikus megújulás = KRUPPA TAMÁS: A katolikus megújulás ügye Erdélyben a Báthory-korszakban (1580–1605). In: *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. DIÓSI DÁVID – MARTON JÓZSEF. Budapest, 2018. 175–237.
- KRUPPA: Báthory válása = KRUPPA TAMÁS: Báthory Zsigmond válása. Adalékok egy fejedelmi frigy anatómiájához. In: *A Báthoriak kora. (A Báthoriak és Európa)*. Szerk. ULRICH ATTILA. Nyírbátor 2008. 106–112.
- KRUPPA: Kísérletek = KRUPPA TAMÁS: Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok* 14. (2002:1-4) 39–74.
- KRUPPA: Miksa főherceg = KRUPPA TAMÁS: Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve. Az erdélyi Habsburg-kormányzat felállításának kérdéséhez (1597–1602). *Századok* 145. (2011) 817–845.
- KRUPPA: Nagyvárad jelentősége = KRUPPA TAMÁS: Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés és valláspolitikájában. *Századok* 139. (2005) 945–968.
- KRUPPA: Náprági apológiája = KRUPPA TAMÁS: Náprági Demeter erdélyi püspök és kancellár apológiája 1601-ből. In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok)*. Tanulmányok Erdő Péter bíboros tiszteletére. Szerk. TUSOR PÉTER. (Collectanea Vaticana Hungariae I/8.) Budapest, 2012. 105–118.
- KRUPPA: Tradíció és propaganda = KRUPPA TAMÁS: Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából. (Humanizmus és reformáció) Budapest, 2015.
- MAH IV. = *Monumenta Antiquae Hungariae IV. (1594–1600)*. Ed. LADISLAUS LUKÁCS S. J. Romae, 1987.
- SZÁDECZKY: Mihály vajda = SZÁDECZKY LAJOS: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben 1599–1601. Budapest, 1882.
- Szamosközy II. = Szamosközy István történeti maradványai II. Összeáll. SZILÁGYI SÁNDOR. (*Monumenta Hungariae Historica* II/28.) Budapest, 1876.
- Szamosközy IV. Szamosközy István történeti maradványai IV. Összeáll. SZILÁGYI SÁNDOR. (*Monumenta Hungariae Historica* II/30.) Budapest, 1880.
- TRÓCSÁNYI: Központi kormányzat = TRÓCSÁNYI ZSOLT: Erdély központi kormányzata. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Budapest, 1980.
- VESZELY: Egyháztörténelmi Adatok = VESZELY KÁROLY: Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok. Kolozsvár, 1860.

THE BISHOP, THE PRINCE AND THE VAIVODE
DEMETER NAPRÁGHY (CHANCELLOR)'S ACTIVITY IN TRANSYLVANIA
AND THE EVENTS WHAT FOLLOWED (1598–1602)

The present study looks into the activity of Demeter Naprághy Transylvanian Bishop and the circumstances that forced him to leave his seat. Naprághy, the humanist scholar was not only the Bishop of Transylvania between 1598 and 1601, but he also acted as the Chancellor of Transylvania. An extremely heavy burden fell on him, since he had to promote the case of re-catholisation – the activity of the Catholic diocese had been suspended for 50 years before him –, and he had to serve the Transylvanian interests by manoeuvring between two Princes: Sigismund and Andreas Báthory and Vaivode Michail and the Habsburg General Giorgio Basta respectively. As it seems he was not fully successful in his efforts, since in 1601 he had to run for the rage of the Protestant Orders. An outcome of this event is a debate, a document of which has come to light and been published only recently, which offers the Bishop's answer to the charges of the Protestant Orders.

Tamás Kruppa